

УДК 341.3

Ярина Богів

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
yaryna.s.bohiv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5819-2023>

Іван Кондрецький

Національний університет «Львівська політехніка»,
студент Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
ivan.kondretskyi.pv.2022@lpnu.ua

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.372>

© Кондрецький І., Богів Я., 2023

У цій статті проаналізовано сучасні міжнародно-правові інструменти захисту прав і свобод людини під час повномасштабної війни на території України. Досліджено ключові міжнародні документи, такі як: Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та роль міжнародних судових органів у гарантуванні правосуддя і захисті прав людини та громадянина. Важливість співпраці України з міжнародними організаціями, ратифікація міжнародних договорів та виконання міжнародних зобов'язань у контексті захисту прав людини в умовах війни акцентується як фундаментальні аспекти цієї проблеми.

Ключові слова: міжнародне право; права людини; війна в Україні; міжнародні документи; міжнародні судові органи; ратифікація договорів; міжнародні зобов'язання.

Постановка проблеми. У 2014 році сталася подія, яка назавжди змінила хід подій в нашій країні. У цей період Україна виборолала свою самостійність, незалежність та суверенітет. Почався ворожий напад Російської Федерації, який призвів до серйозної шкоди для нормального функціонування і розвитку держави та її інституцій. Найбільше постраждало населення України, звичайні люди, які зазнали втрат і отримали великі моральні страждання.

Аналіз дослідження проблеми. Питання захисту прав людини під час війни ретельно вивчено дослідниками сучасності, такими як: А. Моца, В. Моца, О. Розумовський, Б. Бабін, О. Прієшкіна, М. Ковалів, Т. Заворотченко, А. Олійник, Л. Демидова, М. Гнатівський і багато інших. Проте

сьогодні є потреба подальшого дослідження щодо правових механізмів захисту прав людини під час війни, оскільки збройна агресія, окупація частини території України та інші протиправні дії, спрямовані проти громадян України, створюють ситуацію, в якій треба ретельно вивчити національні та міжнародні методи, шляхи захисту прав людини під час війни.

Мета статті. Метою цієї статті є розгляд та аналіз правових механізмів захисту прав людини під час війни в контексті сучасних викликів, зокрема російської агресії та окупації частини території України. Здійснюючи цей аналіз, ми розглянемо національні та міжнародні інструменти, що регулюють захист прав людини під час війни, а також засоби, якими користується Україна для захисту прав своїх громадян під час воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабне військове вторгнення в Україну, суверенну державу. Порушуючи міжнародне право, Росія, нехтуючи нормами міжнародного права, почала фізично знищувати населення України та руйнувати державну інфраструктуру і житлові об'єкти, порушуючи таким способом права, свободи та інтереси людини, гарантовані національним та міжнародним правом.

Існування загроз національній безпеці зумовило необхідність введення воєнного стану на всій території України Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року з метою переведення діяльності сектору безпеки та оборони України на оборонний характер для відсічі й стримування агресивних дій Російської Федерації [1].

Воєнний стан в Україні характеризується як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях з метою відвернення загрози, відсічі та стримування збройної агресії, забезпечення національної безпеки у разі збройної агресії чи загрози нападу, що становить небезпеку незалежності та територіальній цілісності Української держави. Він передбачає, що необхідними повноваженнями для усунення загроз незалежності України наділяються відповідні органи державної влади, військове командування, військові адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Після широкомасштабної військової окупації Російською Федерацією Україна офіційно повідомила міжнародні організації про вихід з Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Це було пов'язано з необхідністю накладання додаткових зобов'язань щодо проходження військової служби, обмеження права на недоторканність приватного життя, свободу віросповідання та вираження поглядів, права на мирні зібрання, права на ефективний засіб правового захисту, права на власність, права на освіту та свободу пересування. Звичайно, така ситуація є тимчасовою і не є порушенням міжнародних конвенцій [3].

Хоча введення воєнного стану призвело до певних обмежень у суспільному житті, він не порушує рівність громадян у конституційних правах і свободах, рівність перед законом, заборону позбавлення громадянства, право на зміну громадянства, право на життя, право на повагу до людської гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на подання індивідуальних/групових петицій. Право на подання петиції не порушує права. Право на петицію, право на індивідуальне звернення до органів державної влади або органів місцевого самоврядування та право на професійну правничу допомогу не мають нічого спільного зі скасуванням таких безумовних прав, як право на професійну правничу допомогу.

Право на професійну правничу допомогу, право не виконувати розпорядження чи доручення, які явно містять ознаки кримінального правопорушення, право не бути двічі притягнутим до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення, презумпція невинуватості, право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (обсяг яких визначається законом [4]).

Закон [4] встановлює таке.

Встановлення обмежень певних прав громадян не може бути пов'язане з правом на захист людей у воєнний час. До того, це право набуває особливого значення в умовах військової агресії і є у «компетенції» держави та суспільства.

У воєнний час основоположне право людини на життя майже завжди залишається незахищеним. Збройна військова агресія спричиняє насильство на окупованих територіях, включаючи вбивства, поранення, викрадення, заслання, катування, нелюдське поводження та згвалтування, що є прямим порушенням як права на життя, так і права на гідність та недоторканність. Порушення права власності через пошкодження, знищення та конфіскацію майна; обмеження прав людини на окупованих територіях; розлучення дітей з батьками та порушення права на освіту.

Системи захисту прав людини у воєнний час вмещають правові заходи, створені відповідно до національних стандартів та міжнародного права. Основний Закон держави гарантує право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від протиправних порушень і посягань.

З метою забезпечення реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина Конституція та законодавство України надають громадянам можливість вживати різноманітних заходів та створюють систему державних інституцій, покликаних сприяти громадянам у здійсненні та захисті їхніх прав. Відповідно до Конституції України, громадяни можуть вживати ефективних заходів для захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Громадяни мають право на об'єднання у політичні партії та громадські організації, проведення зборів і демонстрацій для здійснення і захисту своїх прав і свобод. Громадяни також можуть звертатися з індивідуальними чи колективними скаргами до органів державної влади, захищати свої права і свободи в суді, звертатися щодо захисту своїх прав і свобод до Комісії Верховної Ради України з прав людини, а також звертатися щодо захисту своїх прав і свобод до відповідних міжнародних організацій [4].

Є різні способи захисту прав, свобод та інтересів людини: захист державними органами (адміністративна форма), захист громадськими організаціями (громадська форма), самозахист, право на звернення до конституційних органів, прокурорська діяльність, система органів внутрішніх справ та судовий захист і управління.

Президент України посідає особливе місце в системі гарантій і зобов'язаний сприяти створенню належних механізмів контролю та забезпечення додержання прав і свобод людини та громадянина, а також створювати ситуацію, за якої не допускаються порушення цих прав і свобод [4]. Система поділу влади містить також інститут омбудсмена з прав людини, який відіграє роль представника громадськості та доповнює інструменти захисту прав і свобод громадян [5].

Судовий захист прав і свобод завжди був одним з найефективніших способів, оскільки здійснюється через одну гілку влади і гарантується Конституцією. Суди не можуть відмовити громадянам України, іноземцям та особам без громадянства у правосудді, якщо вони вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, або створено чи створюються перешкоди для їх здійснення, або є інші утиски їхніх прав і свобод [4].

Масштабна збройна агресія Російської Федерації не лише має серйозні наслідки для реалізації права на самозахист, але й є основною причиною порушень прав і свобод людини та громадянина. Щодня вона завдає матеріальної та моральної шкоди цивільному населенню, руйнує нормальні умови життя. Оскільки російська військова агресія не припиняється, складно притягнути до відповідальності всіх винних, але всі порушення прав і свобод громадян мають бути задокументовані.

Держава спільно з Офісом Президента України, Міністерством юстиції України, Міністерством закордонних справ України та Представництвом Президента України в Автономній Республіці Крим створила веб-платформу для ефективного збору та обробки інформації про порушення прав людини, вчинені Російською Федерацією [6].

Ця міжнародна міжурядова платформа створена з метою збору доказів для захисту та представництва України в Європейському Суді з прав людини та Міжнародному Суді ООН. Кожен, хто

заснав злочинних утисків чи інших порушень прав, гарантованих національними та міжнародними нормами, правозахисні організації, експерти з прав людини, представники наукової спільноти та всі, хто володіє інформацією про такі порушення або став свідком таких подій, можуть повідомити про це на офіційному веб-сайті та надати необхідні докази та інформацію: <https://humanrights.gov.ua>.

Документування незаконних та злочинних дій Російської Федерації допоможе підготувати доказову базу для притягнення Російської Федерації до юридичної відповідальності у відповідних міжнародних судових установах. Міжнародні форми й методи захисту прав людини під час збройних конфліктів визначаються нормами міжнародного гуманітарного права. Ця галузь міжнародного права містить важливі норми і принципи захисту прав людини та обмеження застосування насильства під час збройних конфліктів. Ці норми охоплюють:

1. Захист осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях.
2. Застосування насильства до мінімуму, необхідного для досягнення цілей конфлікту.

Сучасне міжнародне гуманітарне право базується на двох джерелах: Гаазьких законах, які регулюють права та обов'язки воюючих сторін під час воєнних дій та обмежують вибір засобів заподіяння шкоди, та Женевських законах, які охоплюють чотири конвенції про захист жертв війни та додаткові протоколи до них. Україна ратифікувала ці правові інструменти та зобов'язана дотримуватися їхніх положень.

Ратифікація Женевських конвенцій є підставою для застосування положень Кримінального кодексу України про відповідальність за воєнні злочини, зокрема статті 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Застосування цих положень є як правом, так і обов'язком.

Відповідно до Женевських конвенцій 1949 року, які є частиною національного законодавства України, держави зобов'язані розслідувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та переслідувати осіб, підозрюваних у таких порушеннях (Об'єднана Женевська конвенція 49/50/129/146).

Міжнародне гуманітарне право встановлює обов'язок держав переслідувати осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів, як вони визначені в тексті Конвенції. Згідно з європейським правом прав людини, зобов'язання переслідувати винних у найсерйозніших порушеннях прав людини визначається як «процесуальне зобов'язання» відповідно до статей 2 і 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція встановлює низку основоположних прав і свобод людини та кримінально-процесуальні гарантії їх дотримання і забезпечення. Вона охоплює зобов'язання «проводити ефективні розслідування порушень істотних аспектів цих норм». Суд також прямо вказує на кримінальний елемент цього процесуального обов'язку: «Суд неодноразово зазначав, що ефективна система правосуддя, яка вимагається статтею 2, повинна включати використання кримінального права за певних обставин» [9, с. 5].

Європейський Суд з прав людини не визнав ситуації збройного конфлікту аксіомою для застосування міжнародного гуманітарного права. Єдине питання, яке може розглядати Європейський Суд з прав людини – чи порушила держава Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Тому Суд застосовує лише міжнародне право прав людини й не повинен визначати, чи діяла держава відповідно до Женевської конвенції про захист жертв війни (1949 р.) або Додаткових протоколів до неї [10, с. 141].

Він також має брати до уваги інші міжнародні документи, що гарантують захист прав людини, такі як Європейська соціальна хартія (1961) та Європейська конвенція проти катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (1987).

Висновки. Отже, проаналізувавши правові механізми захисту прав людини під час війни, можна зробити висновок, що цей масив права вміщає як національні, так і міжнародні інструменти захисту прав людини під час конфлікту. Ці засоби правового захисту доступні для осіб, які постраждали від протиправних дій під час війни. Важливо визнати, що права людини мають гаран-

туватися за будь-яких обставин, особливо під час широкомасштабних конфліктів, коли населення є найбільш вразливим.

Державні органи влади створили окрему міжурядову платформу для реєстрації всіх випадків порушень прав людини, що сталися на території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Мета цієї платформи – зібрати докази кожного окремого злочину та інших порушень прав людини, скоєних під час війни. Ці реформи спрямовані на спрощення процедури звернення громадян за захистом прав, порушених під час війни. Це також відповідає євроінтеграційним цілям України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 11.10.2023).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 11.10.2023).
3. Пояснювальна інформація щодо заходів з відступлення. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4381> (дата звернення: 11.10.2023).
5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top>. (дата звернення: 11.10.2023).
6. Створено єдиний національний портал для збору фактів порушення прав людини Російською Федерацією. Веб-сайт: URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yedinij-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoju-federacijeyu> (дата звернення: 11.10.2023).
7. Моца А. А., Моца В. В. Права людини в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*, № 4(22), 2022, с. 280–291.
8. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Харків: Право, 2019, 494 с.
9. Гнатівський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. Київ, 2017, с. 22.
10. Розумовський О. С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Вип. 70, 2022, с. 141–145.

REFERENCES

1. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine of 24.02.2022 r. No. 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
2. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of 12.05.2015 r. No. 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
3. Explanatory information on derogation measures. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.65.2022-Eng.pdf> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
4. The Constitution of Ukraine: Law of 28.06.1996. No. 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4381>. (дата звернення: 11.10.2023). [In Ukrainian].
5. On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights: Law of Ukraine of 23.12.1997 r. No. 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
6. A single national portal has been created to collect facts of human rights violations by the Russian Federation. Website: URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yedinij-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoju-federacijeyu> (accessed on October 11, 2023). [In Ukrainian].
7. Motsa A. A., Motsa V. V. Human rights under martial law. *Scientific Perspectives*, No. 4 (22), 2022, pp. 280–291. [In Ukrainian].

8. Syroyid T. L. Public International Law. International protection of human rights: a textbook, under the general editorship of Kharkiv: Pravo, 2019, 494 p. [In Ukrainian].

9. Respect for human rights in the context of armed conflict in Ukraine. Application by the courts of international humanitarian law and human rights standards, Kyiv, 2017, p. 22. [In Ukrainian].

10. Protection of human rights related to violation of Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) in the context of armed conflict. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Issue 70, 2022, pp. 141–145. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.09.2023 р.

Yaryna Bohiv

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the
Department of Legal Theore and Consitutionalism
Educational and Research Institite of Law,
Psychology and Innovative Education
yaryna.s.bohiv@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0001-5819-2023>

Ivan Kondretskyi

Lviv Polytechnic National University,
Student of the Educational and Research Institite
of Law, Psychology and Innovative Education
ivan.kondretskyi.pv.2022@lpnu.ua

MODERN INTERNATIONAL LEGAL MEANS OF PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS DURING A FULL-SCALE WAR ON THE TERRITORY OF UKRAINE.

This article analyzes modern international legal instruments for the protection of human rights and freedoms during a full-scale war on the territory of Ukraine, in particular during the conflict with Russia. Key international documents, such as the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the role of international judicial bodies in guaranteeing justice and protecting human and citizen rights are studied. The importance of Ukraine's cooperation with international organizations, the ratification of international treaties and the fulfillment of international obligations in the context of the protection of human rights in conditions of war is emphasized as fundamental aspects of this problem.

Keywords: international law; human rights; war in Ukraine; international documents; international judicial bodies; ratification of treaties; international obligations.